

Наталя КОЛЬ

ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКЕ ПАРАФІЯЛЬНЕ ДУХОВЕНСТВО У ЧИТАЛЬНЯНОМУ РУСІ В ГАЛИЧИНІ (кінець XIX ст.)

Окреслено роль греко-католицького парафіяльного духовенства в розвитку українського читальняного руху в Галичині наприкінці XIX ст., з'ясовано мотивацію, що спонукала священиків до цієї діяльності, а також вказано основні напрями читальняної роботи кліру.

Ключові слова: *Галичина, греко-католицьке парафіяльне духовенство, читальні.*

Політичні процеси, які вели до запровадження в Австро-Угорщині загального виборчого права, виводили громадське життя в Галичині за межі впливу нечисельної інтелігентної верстви й надавали нового значення й ваги загалові. В цих умовах надзвичайно важливою ставала проблема підвищення загального освітнього рівня та національної свідомості українського простолюдю, зміцнення його матеріального становища¹. Втілювати ці завдання були покликані місцеві просвітницькі осередки – читальні. Серед діючих наприкінці XIX ст. українських читалень (а саме: русофільських Товариства ім. Качковського, народовецьких Товариства “Просвіта” і незалежних) найбільш інтенсивно розвивалися народовецькі культурно-просвітницькі осередки². Зазвичай засновниками, керівниками й натхненниками читальняного руху на місцях були парафіяльні священики як часто єдині представники української інтелігенції по селах, що мали відповідний освітній рівень і авторитет у населення³.

Мета цього дослідження – з'ясувати роль греко-католицького парафіяльного духовенства в читальняному русі галицьких українців кінця XIX ст., мотивацію та вияви читальняної діяльності священиків. Джерельною базою дослідження стали публікації тогочасних українських галицьких газет “Діло”, “Галичанин”, “Руслан”, священицьких часописів “Душпастир” і “Прапор”, матеріали 201 фонду Центрального державного історичного архіву України у м. Львові, спогади о. Филимона Тарнавського. Також у дослідженні використано праці сучасних українських істориків.

Розвиток національного руху українців неухильно призводив до його секуляризації, що зумовлювало поступову втрату впливу духовенства в ньому⁴. Ця тенденція загострювалася зміцненням українських ліво-радикальних сил. Наприкінці XIX ст. священики мусили констатувати, що основним критерієм їх оцінювання українцями, а відтак – запорукою збереження впливу й авторитету в суспільстві, була їхня активна громадсько-політична позиція⁵. В цих умовах серед кліру панувало переконання про необхідність залишатися активним учасником національного руху⁶, що розцінювалося вже не тільки як патріотичний⁷, а все частіше як його душпастирський обов'язок⁸.

Позиції священиків щодо їхньої участі в читальнях впливали з контексту згаданих реалій. Читальні були своєрідним епіцентром суспільно-політичного,

господарського та просвітницько-культурного життя на місцях. Для духовенства було надзвичайно важливим стати їх головним рушієм – керівниками, опікунами, активними учасниками їх діяльності, товаришами і порадиниками селян, “пружиною, котра би все порушувала і в русі утримувала...”⁹. Така позиція давала їм змогу 1) відновити рівень довіри до духовенства в суспільстві¹⁰, 2) успішно конкурувати з радикалами й протидіяти поширенню їх гасел¹¹ і, 3) скеровуючи просвітницький рух в дусі релігійності, продовжувати іншими, ніж у церкві, методами релігійно-духовне виховання народу¹². Священикам, які через надмір обов’язків не встигали приділяти читальні достатньо уваги, рекомендувалося обрати для цього відповідних помічників, проте обов’язково зберігати керівництво читальнею у своїх руках і намагатися якнайчастіше навідуватися до неї¹³.

Питання читалень періодично ставало предметом обговорення в священницьких колах: на зборах Товариства св. Ап. Павла, на деканальних соборчиках¹⁴, у чисельних дописах душпастирів у пресі¹⁵. Парохи вносили пропозиції щодо розвитку читальняних осередків¹⁶, розробляли заходи для підвищення ефективності читалень¹⁷ і власної просвітницької діяльності¹⁸. Особливо активними в обговоренні проблем читальняного руху (про що яскраво свідчать дописи в тогочасній українській пресі) були душпастирі народовецької орієнтації. Ця ж тенденція проявлялася й щодо створення читальняних осередків і діяльності у них¹⁹. Священики-народовці часто виступали ініціаторами створення читалень²⁰ і філій “Просвіти”²¹, були одними з головних фігурантів на урочистостях з нагоди відкриття читалень²², а також обиралися головами, замісниками чи секретарями читальняних осередків і філій²³. Так, на кінець 1895 р. сім з десяти існуючих філій “Просвіти” очолювали священники²⁴.

Проте було й чимало душпастирів, які залишалися пасивними щодо читальняного питання²⁵. Зазвичай вони виправдовували свою позицію важким матеріальним становищем й низьким рівнем знань селян, їх спротивом навчанню²⁶ і створенню читалень²⁷, утиском з боку місцевої влади і євреїв²⁸, а також недостатньою підтримкою цього питання греко-католицькою ієрархією²⁹. Пасивність священників інколи спонукала селян самостійно створювати місцеву читальню³⁰. Непоодинокими були й такі випадки, коли душпастирі, створивши читальню, надалі рідко, або й зовсім не займалися нею³¹. Хоча аргументи пасивних священників не були надуманими й читальняна діяльність пастирів реально вимагала значних зусиль і зустрічала чимало різноманітних перешкод, все ж це не виправдовувало їх в очах громадськості, а навпаки, гостро осуджувалося не лише у світських колах, а й серед духовенства.

Будучи очільниками читалень, священники мали дбати про їх різнобічний розвиток, забезпечуючи присутність національно-політичної, економічної та культурно-просвітницької складової. Одним з найпрактикованіших способів поширення знань й інформації між селянством було влаштування різноманітних лекцій, авторами яких часто ставали самі священники³². Також душпастирі входили до читальняних гуртків, у складі яких їздили з доповідями по довколишніх селах³³.

Важливе місце в діяльності Товариства “Просвіта” відводилося проблемі господарсько- економічного зміцнення галицьких українців (з 1890 р. воно з суто просвітницького перетворилося на просвітницько-економічне)³⁴. Духовенство, яке турботу про стабільне матеріальне становище народу вважало одним із обов’язків кліру³⁵, стало активним учасником господарсько-економічної діяльності в рамках

Товариства. Священики часто були ініціаторами створення при читальнях шпихлірів, крамниць, позичкових кас та інших інституцій самопомоги³⁶. Також душпастирі традиційно були серед організаторів, доповідачів³⁷ й учасників чисельних господарських віч “Просвіти”³⁸, де виступали з пропозиціями щодо стратегії національного економічного розвитку, а також економічно-господарського життя в окремих повітах³⁹, ділилися досвідом у різних видах господарювання⁴⁰, розповсюджували селекційне насіння, господарські знаряддя та ін.

Читальні також стали осередком громадсько-політичного виховання селянства (так, одним із завдань читальняної роботи духовенства було прищеплювати селянам почуття власної гідності, відваги до самостійних дій, знання своїх людських і станових прав⁴¹). Відсутність чи брак читалень традиційно вважалися однією з вагомих причин поразки українців під час виборчих перегонів і зазвичай ставилися у вину парафіяльному духовенству⁴².

Через створення читальні “Просвіти” священики засвідчували свою підтримку народовецької течії й автоматично пропагували її серед парафіян: формували бібліотеку, проводили відповідні заходи, відстоювали ідеологічні засади, яких притримувалися народівці⁴³. Проте приклад читалень кінця XIX ст. (а особливо – першої половини XX ст.) яскраво свідчив, що час безумовного політичного проводу священиків у громаді відходив у небуття. Траплялося, що політичні погляди селян не збігалися з поглядами душпастиря, і це ставало підґрунтям для суперечок з приводу політичної орієнтації місцевої читальні⁴⁴.

Ще однією ділянкою, якою в рамках читалень “Просвіти” опікувалося парафіяльне духовенство, було культурно-мистецьке виховання народу. Врахування цього аспекту давало змогу розвивати в селянства почуття патріотизму, поглиблювати його духовність, закладати розуміння важливості історичних і культурно-мистецьких цінностей. Одним із найпоширеніших розважально-культурних заходів у читальнях були вечорниці, забави з музикою для молоді (наголошувалося, що пастирі мають особисто бути присутніми на таких забавах, щоб стежити за дотриманням морально-етичних норм⁴⁵). Також священики організовували постановки аматорських вистав⁴⁶ і проведення виступів гастролуючих колективів⁴⁷. Часто душпастирі ставали організаторами чи співорганізаторами проведення в читальнях різноманітних мистецьких вечорів (зокрема на честь видатних українських діячів М. Шашкевича⁴⁸, Т. Шевченка⁴⁹, Ю. Федьковича⁵⁰), при тому непоодинокими були випадки, коли вони самі ставали учасниками цих концертів як лектори, виконавці поетичних і музичних (вокальних та інструментальних) творів, керівники хорових колективів.

Одним із обов’язкових атрибутів читалень була бібліотека. Священики мали дбати, щоб у читальнях зберігалася література з різних цікавих і корисних для народу галузей науки та знань (господарська, історична, пізнавальна, про основи лікування й ветеринарії тощо⁵¹). Проте особливу увагу вони мали звертати на поповнення читальняних бібліотек літературою й часописами духовно-релігійного змісту⁵². Поширення видань радикалів, а також застереження, які викликала у греко-католицької ієрархії русофільська преса⁵³, зумовили те, що питання вмісту читальняних фондів знаходилося під прискіпливою увагою церковної влади. Священики мусили особисто перечитувати кожен примірник, перш ніж він потрапляв до фондів читальні, і вилучати ті з них, які прямо чи приховано виступали проти Бога, Церкви чи духо-

венства⁵⁴. Вміст фондів читалень і рівень контролю над їх якістю з боку кожного душпастиря фіксувався на консисторському рівні⁵⁵.

Слід зазначити, що досить неоднозначним було й ставлення греко-католицького духовенства до часописів, які з'являлися з народовецького табору. Це зумовлювали тенденції розвитку народовецької течії, що призвели до еволюції взаємин між нею та кліром. Станом на кінець XIX ст. народовецька течія назагал опиралася на світську інтелігенцію, яка ідентифікувала себе як ліберальну силу⁵⁶ й визначала національну ідею головним пріоритетом, відводячи на другий план питання віри й спасіння⁵⁷. Ці тенденції яскраво проступали у народовецькій пресі, що зумовлювало появу критики з боку священників. Так, застереження пастирів викликав характер публікацій часописів “Зоря”⁵⁸, “Батьківщина”⁵⁹ й “Діло”. Суть зауважень загалом відображалася у критиці, висловленій василіянином Платонідом Філясом на адресу “Діла” – брак у публікаціях моральних засад і католицької етики, що заклало неповагу до Церкви та релігії в суспільстві⁶⁰. Вимоги надати більше уваги релігійно-моральному факторові висловлювались й щодо статутів, діяльності й друкованих видань товариства “Просвіта”⁶¹.

Попри критику кліру на адресу світських народовців, ставало очевидним, що й серед самих священників було чимало осіб, пріоритетом читальняної роботи яких були просвітницько-економічні завдання. Зокрема, це виявлялося в тому, що при формуванні бібліотечних фондів душпастирі надавали перевагу політичним часописам, часто нехтуючи пресою й виданнями духовно-релігійного характеру⁶². Це було одним з проявів тенденції, коли внаслідок активної участі священників в громадсько-політичному житті в свідомості, а відтак і діяльності багатьох з них, національно-політичні цінності переважали над християнськими. Це негативно позначалося на душпастирській діяльності священників, їх взаєминах всередині верстви й стосунках із парафіянами, завдавало значної шкоди авторитетові духовенства та Церкви в суспільстві. Реагуючи на такі тенденції, митрополит Юліян Куїловський у тасемному посланні до деканів Львівської архієпархії від 8 жовтня 1899 р. писав: “Замість утверджувати в народі науку св. Євангелія і св. Церкви, позав’язували [священники – Н. К.] читальні, котрі більше шкоди духовної, як користі приносять; замість любові народної розбудили вони у селянина нашого любов власну, зарозумілість, бо не було у них ... правдивої побожності й замилювання до речей святих...”⁶³.

Хоча з тексту послання було очевидним, що митрополит Юліян використав читальні як найбільш яскравий приклад домінування “світської” мотивації в громадсько-політичній діяльності парафіяльного духовенства, народовці протрактували ці слова як цілеспрямований виступ архієрея проти читалень та участі в них духовенства⁶⁴. Один із дописувачів “Діла”, вбачаючи за такими заявами митрополита Юліяна руку польських кіл, зазначав: “Народ рускій мусить протестувати проти кожної пресії на його духовенство, котре є живим членом його життя; а тому “не дозволяти йому ділати” вважає за убивство народне. Боронити своє духовенство вважає за самооборону”⁶⁵.

Визначаючи свою позицію щодо участі духовенства в громадсько-політичному (зокрема, й читальняному) русі галицьких українців, більшість греко-католицьких парафіяльних священників входила у XX ст. з твердим переконанням, що духовенство має залишатись активним учасником національного життя свого народу. Проте наголошувалося, що головним завданням такої роботи для священника є навчити парафіян будувати суспільно-політичне життя на християнських засадах. Один з до-

писувачів священницького часопису “Прапор” писав: “... слуги бо, що мають приказ: ідіть, навчайте скрізь, – не сміють сісти собі і спати... , а приєднати зобов’язані суть його [народ, – К. Н.] назад для Бога... Бо священство, не йдуче між народ, щоби йому служити, не навчаюче Божого закону, не бороняче своїх одновірців, не готове жертвувати себе самих за добра етичні, не має рації бити!”⁶⁶

Наприкінці ХІХ ст. греко-католицьке парафіяльне духовенство залишалось активним учасником читальняного руху в Галичині. Дбаючи про перетворення читалень в центр суспільно-політичного, економічного й культурного життя громади, священники засвідчували свою патріотичну позицію й турботу про інтереси народу. Однак секуляризація національного життя українців, що супроводжувалася втрагою духовенством колишнього авторитету в суспільстві, а також посилення радикальної течії дедалі більше спонукали священників розцінювати читальняну роботу на-самперед як душпастирський обов’язок кліру, ефективний спосіб відновити вплив духовенства в суспільстві й протидіяти радикалізмові.

Natalia Kolb. The participation of the Greek Catholic parish clergy in the reading-club movement in Galicia (end of the nineteenth century)

The author outlines the role of the Greek Catholic parish clergy in the reading-club movement in Galicia (end of the nineteenth century), clarifies stimuli of this activity of the clergy and describes main directions of the work of clergy in the reading clubs.

Key words: *Galicia, Greek Catholic parish clergy, reading clubs.*

- ¹ Один з провідних українських діячів Олександр Барвінський наголошував, що основою об’єднання українців з огляду на їх політичну слабкість мала стати робота в ділянках просвічення й економічного зміцнення народу. (Аркуша О. Олександр Барвінський (до 150-річчя від дня народження). – Львів, 1997. – С. 11–12).
- ² Аркуша О. Українські політичні відносини у Східній Галичині на початку ХХ ст.: акція Владзімежа Козловського 1902–1903 років // Вісник Львівського університету. Серія історична. (Львів). – 2002. – Вип. 37. Част. 1: Статті та повідомлення. – С. 282–283.
- ³ -w- Гадки на тему нашої організації // Діло (Львів). – 1895. – Ч. 257.
- ⁴ Мисак Н. Українська інтелігенція Галичини наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.: соціально-професійний аспект. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. (Львів) – 2005. – С. 2, 8–9.
- ⁵ Himka J.-P. Religion and Nationality in Western Ukraine. The Greek-Catholic Church and the Ruthenian National Movement in Galicia, 1867–1900. – Monreal & Kingston, London, Ithaka. – 1999. – P. 159; Безсторонній священник. Справи духовні на часі // Діло. – 1893. – Ч. 233; В справі віча духовенства // Діло. – 1894. – Ч. 281.
- ⁶ Греко-католицькі священники творили активну складову українських просвітницьких товариств вже від початку їх існування. Така позиція українського кліру була не тільки виявом їх патріотизму й опіки народними інтересами, а й намаганням, з огляду на збільшення недовіри народу до духовенства, віднайти новий спосіб взаємодії з селянством (Заярнюк А. Руські патріоти в галицькому селі 1860–1870-х років: святоюрці, обрядовці, патерналісти і популісти (на прикладі самбірської околиці) // Україна модерна. – Київ; Львів, 2003. – Число 8. – С. 120, 124).
- ⁷ Турій О. “Попи і хлопці”: соціальна “доктрина” греко-католицького духовенства і національно-політична мобілізація українського селянства Галичини в середині ХІХ століття // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії. (Львів). – 2001. Число 3. – С. 309.
- ⁸ Центральний Державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАУЛ). – Ф. 201 (Львівська митрополіча греко-католицька консисторія, м. Львів). – Оп. 1. – Спр. 4821. – Арк. 7.
- ⁹ Др І. Бартошевський, о. Читальні народні // Душпастир. – 1894. – Ч. 19. – С. 467–472.

- ¹⁰ Допись із Скалатчини // Руслан. – 1897. – Ч. 134.
- ¹¹ “Приятелі громад...” // Діло. – 1896. – Ч. 103. Так, духовенство Скалатчини вирішило протидіяти поширенню радикалізму в повіті саме через створення читалень, регулярно відвідувати їх і на підставі газетних публікацій роз’яснювати людям сутність радикалізму (Допись із Скалатчини // Руслан. – 1897. – Ч. 134). Розрахунок священників на діяльність в читальнях як засіб протидії радикалізмові виявився дієвим. Спостереження доводили, що особливо активно радикальний рух поширювався там, де бракувало читалень (Хроніка суспільної праці духовенства над руским народом // Прапор. – 1899. – Ч. 1. – С. 29–32).
- ¹² Духовний в читальні // Прапор. – 1899. – Ч. 2. – С. 45–48; “Шедше, научите...” // Прапор. – 1900. – Ч. 6. – С. 184–190.
- ¹³ Духовний в читальні // Прапор. – 1899. – Ч. 2. – С. 45–48.
- ¹⁴ Селюх. Дописи “Діла” // Діло. – 1894. – Ч. 154.
- ¹⁵ У 1886 р. в “Ділі” з’явилася серія статей, присвячена проблемі розвитку читалень авторства якогось священника ([В. з С.] Чому упадають у нас читальні? // Діло. – 1886. – Чч. 16, 25, 53, 54, 58).
- ¹⁶ Два заг. збори в Рогатині // Діло. – 1895. – Ч. 36.
- ¹⁷ Знакомський. Письмо з Тернопільського // Діло. – 1896. – Ч. 182.
- ¹⁸ Організація повітова Клиру // Прапор. – 1898. – Ч. 2 і 3. – С. 57–66.
- ¹⁹ Слід зазначити, що і в русофільських читальнях Товариства ім. Качковського духовенство становило активну складову. Так, станом на 1891 р. абсолютну більшість філій товариства очолювали священники (Общество им. Качковского // Галицкая Русь. – 1891. – № 110).
- ²⁰ И. М. Пр...па. З Махнівки, повіта сокальського, пишуть нам // Діло. – 1891. – Ч. 70; Покривджені. Дописи “Діла” // Діло. – 1890. – Ч. 247.
- ²¹ Прикладом цього була, зокрема, діяльність о. Омеляна Левицького, який у 1897 р. виступив з ініціативою заснування філії “Просвіти” в Жидачеві (*Благий В.* Документи ЦДІА України у Львові про діяльність Жидачівської філії товариства “Просвіта” // Історичні пам’ятки Галичини. Матеріали наукової краєзнавчої конференції. – Львів. – 2001. – С. 81).
- ²² На цих урочистостях священники виступали як духовні й громадсько-політичні лідери громади, адже проводили молебни чи богослужіння з нагоди відкриття осередку, а на урочистих зборах, які відбувалися після цього, склали переважну кількість доповідачів (Рух в руских товариствах // Діло. – 1894. – Ч. 41; *J.-P. Himka.* Galician Villagers and the Ukrainian National Movement in the Nineteenth Century. – Edmonton. – 1988. – P. 87–88).
- ²³ Рух в руских товариствах // Діло. – 1894. – Ч. 41; З Тернополя пишуть нам // Діло. – 1896. – Ч. 47.
- ²⁴ Справоздане з діяльності товариства “Просвіта” за чась відь 1 січня 1894 по 31 грудня 1895 р. // Діло. – 1896. – Ч. 3; ч. 4; З філії “Просвіти” в Тернополі // Діло. – 1896. – Ч. 90.
- ²⁵ Винні – “обставини” // Прапор. – 1899. – Ч. 8. – С. 253–256.
- ²⁶ Стефан К., о. Дописи “Діла” // Діло. – 1891. – Ч. 10.
- ²⁷ *J.-P. Himka.* Galician Villagers and the Ukrainian National Movement in the Nineteenth Century. – Edmonton. – 1988. – P. 92–97.
- ²⁸ Несподіваний. Рух в руских товариствах // Діло. – 1890. – Ч. 13.
- ²⁹ [В. з С.] Дописи “Діла” // Діло. – 1890. – Ч. 51.
- ³⁰ Рух в руских товариствах // Діло. – 1892. – Ч. 28.
- ³¹ Руслан. – 1899. – Ч. 37.
- ³² Рух в руских товариствах // Діло. – 1891. – Ч. 21; Рух в руских товариствах // Діло. – 1896. – Ч. 54.
- ³³ Знакомський. Письмо з Тернопільського // Діло. – 1896. – Ч. 182.
- ³⁴ Др. *І. Бартошевський*, о. Читальні народні // Душпастир. – 1894. – Ч. 18. – С. 443–447.
- ³⁵ У чисельних газетних публікаціях священницькі кола пропагували думку, що кожен пастир зобов’язаний займати активну позицію в питанні зміцнення господарсько-економічного рівня своїх парафіян, бо таким чином не лише виконає свій патріотичний обов’язок, але й зможе забезпечити собі високий рівень довіри в громаді й успішніше протидіяти радикалам. Не останнім аргументом для душпастирів було й те, що міцне матеріальне становище парафіян запевняло матеріальну стабільність самих священників.
- ³⁶ Н. Н. З Каменецького пишуть нам // Діло. – 1894. – Ч. 153.
- ³⁷ Руслан. – 1898. – Ч. 73.
- ³⁸ Відозва до Членів Товариства “Просвіта” // Діло. – 1895. – Ч. 222; Віче господарске тов. “Просвіти” // Діло. – 1895. – Ч. 246.

- ³⁹ Руслан. – 1898. – Ч. 57; Омікрон. Економічне віче в Борщеві // Діло. – 1898. – Ч. 230.
- ⁴⁰ Рух в руських товариствах // Діло. – 1896. – Ч. 129; На господарським вічу “Просвіти” в Тернополі // Діло. – 1896. – Ч. 209; ч. 216.
- ⁴¹ Будучність Руси // Прапор. – 1899. – Ч. 6. – С. 168.
- ⁴² Священик из Бережанщини. По виборі в Бережанах // Червоная Русь. – 1890. – № 154.
- ⁴³ *Тарнавський Филімон*, о. Спогади. Родинна хроніка Тарнавських як причинок до історії церковних, священицьких, побутових, економічних і політичних відносин у Галичині в другій половині XIX сторіччя і першій декаді XX сторіччя. (Торонто). – 1981. – С. 141.
- ⁴⁴ Прикладом таких конфліктів була ситуація навколо читальні в Стрілиських Нових. Священик-русифілі виступав проти народовецької орієнтації місцевої читальні, висловлювався за її закриття і підбурював одних селян проти інших (Читальники. Дописи “Діла” // Діло. – 1892. – Ч. 159).
- ⁴⁵ *Богачевський Петро*, о. Кілька уваг що до внутрішньої організації парохій // Душпастир. – 1895. Ч. 3. – С. 72–74.
- ⁴⁶ *Й.П.К.* З Тербовлі пишуть нам // Діло. – 1898. – Ч. 36; Кропива. Рух в руських товариствах // Діло. – 1899. – Ч. 102.
- ⁴⁷ Руслан. – 1899. – Ч. 263. – 23 падолиста (5 грудня).
- ⁴⁸ В Карлові коло Снятина // Діло. – 1895. – Ч. 3.
- ⁴⁹ Дописи “Діла” // Діло. – 1891. – Ч. 60; Дописи “Діла” // Діло. – 1895. – Ч. 63.
- ⁵⁰ Виділ філії “Просвіти” в Стрию // Діло. – 1894. – Ч. 275.
- ⁵¹ Священики часто долучалися до поповнення бібліотек читалень, даруючи їм власні книги, власним коштом передплачуючи для них пресу (Виділ читальні народної в Товмачі // Діло. – 1891. – Ч. 72; Новинки // Руслан. – 1898. – Ч. 13).
- ⁵² *Др І. Бартошевський*, о. Читальні народні // Душпастир. – 1894. – Ч. 18. – С. 443–447; *Долінський А.*, о. Обвіщенє // Душпастир. – 1892. – Ч. 2; Голоси клиру // Прапор. – 1899. – Ч. 6. – С. 185–186.
- ⁵³ Митрополит Сильвестр Сембратович двічі (у 1891 і 1893 рр.) курендами забороняв духовенству читати й передплачувати головний русифільський часопис, що ставало причиною для його редакції знову ж таки двічі змінювати назву газети з “Червоної Русі” на “Галицкую Русь” а відтак – “Галичанин”, що автоматично робило митрополічі куренди неактуальними (*Чорновол І.* Польсько-українська угода 1890–1894. (Львів). – 2000. – С. 194).
- ⁵⁴ *Селецький К.*, о. Періодична преса і духовенство // Душпастир. – 1894. – Ч. 19. – С. 476–478; *Філяс П.*, о. Рецензії // Душпастир. – 1895. – Ч. 3. – С. 81–83.
- ⁵⁵ ЦДДАУЛ. – Ф. 201. – Оп. 1. – Спр. 4718. – Арк. 2, 5, 6.
- ⁵⁶ *Волосянський Іван*, о. Pro domo Dei // Душпастир. – 1892. – Ч. 10. – С. 10–14.
- ⁵⁷ *Himka J.-P.* Sheptyts'kyi and the Ukrainian National Movement before 1914 // Morality and Reality: the Life and Times of Andrei Sheptyts'kyi. – Edmonton. – 1898. – P. 35–36.
- ⁵⁸ *Рожанковський Юл.*, о. Допис // Душпастир. 1891. – Ч. 13. – С. 405–407.
- ⁵⁹ [о. Е.] Дописи // Душпастир. – 1894. – Ч. 23. – С. 577–582.
- ⁶⁰ *Філяс П.*, о. Право революції // Душпастир. – 1895. – Ч. 10. – С. 261–265.
- ⁶¹ *Селецький К.*, о. Допис // Душпастир. – 1891. – Ч. 23. – С. 731–736. Слід зазначити, що серед видань товариства була й література духовно-релігійного змісту. Зокрема, у 1894 р. вийшов друком великий молитовник народною мовою, укладений о. Олексою Слюсарчуком (Рух в руських товариствах // Діло. – 1894. – Ч. 70), а в 1895 р. – “Коляди і пісні на Рождество Христове і Богоявленє”, укладені о. Олексієм Торонським (Справозданє з діяльності товариства “Просвіта” за чась відь 1 січня 1894 до 31 грудня 1895 р. // Діло. – 1896. – Ч. 3). о. Е. Дописи // Душпастир. – 1894. – Ч. 23. – С. 577–582.
- ⁶² Такий стан речей пояснювали надмірною політизацією греко-католицького духовенства, однак самі священики мусили визнати, що причиною цього значною мірою був низький рівень духовно-релігійних часописів.
- ⁶³ Станіславів і Львів // Руслан. – 1899. – Ч. 237. Також див.: *Колб Н.* Митрополит Юліан Сас-Куїловський: шлях зі Станіслава до Львова // *Lwów: miasto, społeczeństwo, kultura.* – Kraków. – 2005. – S. 182.
- ⁶⁴ Два владики – молодий і старий // Діло. – 1899. – Ч. 236.
- ⁶⁵ Alea jacta! // Діло. – 1899. – Ч. 248.
- ⁶⁶ “Шедше, научите...” // Прапор. – 1900. – Ч. 6. – С. 185, 187.